

RACÓ DE LA MEMÒRIA**UN EXEMPLE DE
POBLAMENT DE
MUNTANYA
A L'EDAT MITJANA
ALS PORTS:
RAFALGARÍ**

*Toni Forcadell i Vericat
Victòria Almuni i Balada
Mar Villalbí i Prades*

Rafalgarí és un territori fronterer localitzat entre Catalunya, el País Valencià i Aragó, dins dels Ports de Beseit. Actualment forma part del terme municipal de la Sénia. A partir de la conquesta de les terres situades al sud de l'Ebre al segle XII, diferents poders es disputaven la seva jurisdicció. Entre aquests poders cal destacar el Monestir de Benifassà i la ciutat de Tortosa. El control, tant econòmic com jurisdiccional, dels seus importants recursos forestals i ramaders van ser la causa principal dels enfrontaments. Les disputes i pactes posteriors a què s'arribaren van condicionar, entre d'altres, el poblament de la zona.

En aquest article presentem part d'un estudi interdisciplinari que es va portar a terme als Ports de Beseit, referit a l'activitat del ròsec i dels aprofitaments del bosc als Ports des de l'edat mitjana fins l'actualitat, realitzat Centre d'Estudis Senienecs els anys 1995 i 1996. Ja que es tracta d'estudis independents i encara no finalitzats no pretenem donar aquí unes conclusions definitives. Únicament exposem alguns dels resultats parcials que permeten fer una idea general de la situació i condicions de vida en un petit assentament de muntanya.

**EL TERME DE RAFALGARÍ.
JURISDICCIO I CONTROL**

L'assentament medieval de Rafalgarí l'hem d'entendre dintre el marc general de la conquesta i poblament de les actuals Catalunya Nova, València i les terres aragoneses del sud. Aquest procés queda consolidat a partir del segle XII, essent una data clau la conquesta de la ciutat de Tortosa, el 1148. Els nous territoris van ser donats per Ramon Berenguer IV a aquells que l'havien ajudat en la conquesta. Famílies nobles com els Montcada, les ordes militars i l'església en van ser els principals beneficiats.

En aquesta zona existien, en època de domini andalusí, comunitats que vivien de l'explotació dels recursos forestals i ramaders. És el primer moment en què hi ha documentats assentaments de caràcter permanent. És possible que prop de l'actual despoblat s'hi establís alguna d'aquestes comunitats, donada la situació vora una via de comunicació important entre les terres d'interior i les de la costa. El tipus de poblament de muntanya en aquest període es diferenciava del de la plana o de les terres de la vall fluvial de l'Ebre a causa de l'orografia del terreny. En aquestes darreres, amb sols de més qualitat i àrees planes i fàcils de conrear, el tipus de poblament que predominava era el dispers. Per contra, a les zones de muntanya abunden els nuclis de poblament relacionats amb un establiment castral, seguint el model de hisn. És el cas dels castells de Paüls, del d'Alfara de Carles i,

***En aquesta zona existien, en
època de domini andalusí,
comunitats que vivien de
l'explotació dels recursos
forestals i ramaders***

Vista general del turó on hi ha el poblat, al costat de l'actual camí forestal que va de Fredes a Beseit.

Entre meitat del segle XII les primeres dècades del XIII el territori va ser zona de frontera

possiblement, del de Benifassà¹. Aquests enclavaments complien a la vegada una funció defensiva i de vertebració d'un territori circumscrit a petites valls de muntanya amb vincles econòmics i socials més o menys tancats. L'explotació d'aquestes valls, riques en aigua i recursos forestals, afavoria l'activitat ramadera i l'explotació forestal, mentre que l'agricultura restaria circumscrita a zones concretes destinades a cobrir les necessitats bàsiques dels nuclis de poblament. L'existència d'algun d'aquests nuclis a la zona de Fredes i Rafalgarí ha estat apuntada. Manquen, però, elements de coneixement que permetin contrastar les dades i assegurar-ne la fiabilitat². J. Coromines, d'altra banda, adscriu la toponímia del lloc a noms d'origen àrab³.

Entre meitat del segle XII les primeres dècades del XIII el territori va ser zona de frontera, i per tant el caracteritzava un forta inestabilitat. La població devia ser molt escassa en aquest primers anys d'ocupació cristiana. Era el moment de repartiment efectiu del territori, per la qual cosa els conflictes jurisdiccionals sovintejaven. El terme de Rafalgarí es va veure des de molt prompte vinculat al senyoriu de l'antic castell musulmà de Benihassan. L'any 1195 Alfons el Cast havia donat el castell i propietats d'aquest a la seu de Tortosa amb l'objectiu que fos poblat. Uns anys més tard, el 1208, amb l'objectiu de mirar de fer efectiu el poblament Pere el Catòlic va fer donació del mateix territori a Guillem de Cervera. L'any 1229 aquest va cedir el lloc al monestir de Poblet, qui va donar forma a la Tinença. Davant les reclamacions de l'església de Tortosa per la propietat del lloc, tots dos poders van arribar a un acord l'any 1232. Poblet mantenia els seus drets sobre el castell, mentre que el capítol tortosí aconseguí, entre d'altres, els de les esglésies del territori⁴.

Les conquestes de Morella (1232) i València (1238) van permetre el trasllat cap al sud de la línia de frontera i l'estabilització del territori. Aquest va ser el moment en què es va iniciar de manera seriosa la població de les terres situades a banda i banda del riu de la Sénia. Al nord es van concedir l'any 1222 la d'Ulldecona, el 1235 la del Vilar de Santa Maria, el 1236 la de la Sénia, i el 1238 la de la Vallcanera, per citar només llocs propers. Al sud van seguir les de Morella i Herbés l'any 1233; Cervera el 1235; Boixar el 1236; Rossell el 1237; Fredes el 1266; Bellestar el 1272,...

L'assentament cristià al territori no sembla que representés un canvi en l'aprofitament dels recursos naturals. L'augment demogràfic per l'arribada de pobladors del nord, però, degué incidir en els usos del sòl en provocar l'ampliació de terrenys per a usos agrícoles i ramaders. Això deuria implicar la desforestació de les zones més aptes per al cultiu de cereals, patates i llegums i l'extensió de les zones de pastura. Des del punt de vista social i polític sí que hi va haver canvis importants. El sistema d'organització de les petites comunitats rurals andalusines va desaparèixer i en el seu lloc s'imposà el sistema feudal, basat en l'apropiació de la producció camperola per part dels diferents poders territorials. El monestir de Benifassà es va convertir en recaptador i gestor dels mitjans de producció –la terra, els molins, els forns, els corrents d'aigua, etc.⁵. Aquesta situació es va mantenir a la zona fins a

¹ Joan Martínez, 1994.
² Pedro Tejedor, 1935, pàg. 32.
³ Josep Coromines, 1965, pàg. 268
⁴ Honorio Garcia, 1950 i 1951. Francisco Ubach, 1956 i 1957. Joaquín Chavalera, 1820, pàg.20 ss.
⁵ Sobre el control de la renda per part de la classe feudal a la zona, v. Antoni Virgili, 2001, pàg. 175 ss.

El terme de Rafalgarí comprenia un nucli de poblament i un ampli territori veí a la tinença de Benifassà

la desamortització de Mendizábal l'any 1836, quan el monestir de Benifassà va perdre la majoria dels seus béns i la capacitat d'obtenir rendes.

El terme de Rafalgarí comprenia un nucli de poblament i un ampli territori veí a la Tinença de Benifassà, situat dins el terme General de la Ciutat de Tortosa. Es tractava del sector SW d'aquest terme general, limitant, a més d'amb Benifassà, amb terres de Beseit, Vall-de-roures i les Vallcaneres. Joaquín Chavalera fa referència a compra i venda d'heretats al lloc des de l'any 1245. A tres de les quatre conegudes entre 1245 i 1248 un dels protagonistes és Joan Mediona. El lloc va rebre carta de poblament l'any 1242 de mans de Guillem de Montcada. Els beneficiaris van ser tres famílies, però la població no es va fer efectiva. Pocs anys després, el 1249, Guillem de Montcada va fer donació del lloc al monestir de Benifassà. Per les mateixes dates va reclamar la possessió del lloc l'ordre del Temple, al·legant acords pactats amb Ramon Berenguer IV al poc temps de la conquesta de Tortosa. El movia l'interès per controlar un territori que prometia beneficis econòmics importants, derivats majoritàriament de l'explotació forestal i ramadera, i que es trobava en un lloc estratègic de pas des de les terres de l'interior cap a la costa. La reclamació, però, no va prosperar. L'any 1250 el rei Jaume ordenava als templers acatar el domini de Benifassà sobre el terme de Rafalgarí. El monestir va iniciar en aquest moment una política d'ampliació de possessions al lloc. L'any 1255 va comprar a Pere i Guillem d'Oteila, de Vall-de-roures, les foies i singles de Rafalgarí. L'any 1280 va fer el mateix amb unes cases i un freginal que havien estat propietat de Pere Pavia⁶.

Un document del 1281 ens permet conèixer quins havien estat fixats com a límits de Rafalgarí en el moment de la conquesta cristiana

Un document del 1281 ens permet conèixer quins havien estat fixats com a límits de Rafalgarí en el moment de la conquesta cristiana, ja que es remunten al document de donació fet per Guillem de Montcada. Alguns dels topònims que hi apareixen s'han perdut actualment, però d'altres es conserven. Caldrà, en un futur, analitzar les correspondències exactes de cadascun d'ells⁷. Les afrontacions que apareixen permeten resseguir uns límits no molt diferents dels actuals. Són les següents:

- Comença en el coll de "Millers", que conserva actualment el nom, i s'estén passant pel lloc dit "Capçades de Arayn" fins al lloc dit "Falchonera".
- Del lloc dit "Falchonera" s'estén fins a "Capçades de Terrers Rog".
- De "Terrers Rog" fins a la "penya Derocada de Cova de Maria".
- Passa pel lloc dit "talayes de Maria" fins a la "serra del Castell del Moro".
- De la "serra del Castell del Moro" fins a la serra dita de "Coms". Aquests dos topònims els ha identificat Xavier Miranda com a tossal del Rei el primer i la "serreta que del tossal del Rei baixa cap a Pinar Pla" la segona⁸.
- S'estén i passa per la serra de Fredes anant fins la "Penya del Malgraner".
- Del lloc dit "Malgraner" fins el lloc dit "Montnegrel", topònims tots dos en ús actualment.
- "Afronta amb l'honor de Arnal de Linyerola", referint-se a les Vallcaneres.

El mateix document, signat entre la seu de Tortosa i el monestir de Benifassà, concedia al monestir el cobrament de la meitat del delme de tots els fruits que ells percebien de la vila de Rafalgarí i els seus termes, al temps que explicava el sistema de recollida i repartiment. De la mitja dècima Benifassà havia de donar tres cafiços de blat i tres d'ordi al capella de Rafalgarí. L'església de Tortosa es reservava la mitja dècima restant. El sistema de recollida resta especificat al document. Tota la dècima recaptada tant pel batlle de l'Església com pel de Benifassà havia de ser guardada en el mateix lloc. S'havia d'emprar mesura de Morella i la donació s'havia de fer coincidint amb Santa Maria d'Agost.

⁶ Joaquín Chavalera, 1805, pàg. 110-112.

⁷ ACTo, Calaix de Benifassà, Refalgarí i Zafalforí, 29.

⁸ Xavier Miranda, 2000, pàg. 112-113.

El territori de Rafalgarí va ser motiu de conflicte entre Benifassà i la ciutat de Tortosa

El territori de Rafalgarí va ser motiu de conflicte entre Benifassà i la ciutat de Tortosa des del segle XIII. L'any 1297 Tortosa havia pactat un empríu amb Benifassà sobre el lloc de Rafalgarí, a canvi entre d'altres de donar pas lliure als membres del monestir pel pont de la ciutat. Això donava dret als ciutadans de Tortosa a aprofitar diferents recursos de la zona, com eren les pastures, la llenya, l'aigua, la fusta o la caça. Podien també fer teia, pegunta i quitrà⁹. La concòrdia no va servir per a solucionar problemes entre les dues administracions, ja que aquests s'allarguen més enllà de l'edat mitjana. Al llarg dels segles XIV i XV els documents sobre disputes són nombrosos.

L'any 1306 acorden nomenar a Rafalgarí un lloctinent de veguer, que haurà de ser designat per l'abat a canvi del compromís de fer complir el dret de Tortosa. Benifassà ofereix el càrrec a la família dels Garcia, habitants del lloc. Juntament amb el d'Amposta i el de les Salines esdevé el més important de la demarcació tortosina¹⁰. Els importants recursos forestals de la zona n'eren la causa principal.

Els drets que Tortosa té sobre el lloc enfronten a Benifassà no només amb la ciutat. L'any 1301 hi havia un conflicte obert entre Amposta i Benifassà. Els prohoms d'Amposta deien tenir dret a l'adempriu sobre els llocs de Rafalgarí, Pinar Pla i Vall del Mangraner gràcies a una concessió d'arrendament de la ciutat de Tortosa. Benifassà, per la seva banda, negava aquest dret. El text de la sentència resol que, atenent a la carta de poblament de Tortosa i a les costums de la mateixa ciutat, els homes d'Amposta tenen dret a pasturar i abeurar els seus ramats entre d'altres ademprius com el carnatge i l'herbatge¹¹. És un dels molts exemples que mostra la documentació.

La fusta de Rafalgarí era molt apreciada per a la construcció de vaixells a les drassanes de Tortosa

Arriben fins al mateix moment de la desamortització. El motiu sempre és el mateix: la voluntat de participar en l'explotació d'uns recursos naturals importants, especialment els recursos forestals¹². La fusta de Rafalgarí era molt apreciada per a la construcció de vaixells a les drassanes de Tortosa.

El nucli de Rafalgarí es va mantenir en tot moment amb molt poca població distribuïda entre el nucli i els masos. No està del tot clar si va arribar a disposar de parròquia. L'any 1281 hi havia capellà, fet que en principi pressuposa l'existència de parròquia. El monestir de Benifassà estava obligat a donar-li part de la mitja dècima recollida cada any¹³. Una referència de l'any 1346, però, ens assabenta que Tortosa volia que Benifassà mantingués un capellà al lloc, cosa a la que el monestir es mostrava contrari. És possible que en aquest moment els rectors de les parròquies de la Tinença els que hi realitzessen els serveis. El que no sabem és si aquesta costum ja existia al segle XIII i la part de la dècima que pertocava al rector se la repartien entre els que feien la funció. En una data incerta el rector del Boixar demanava al lloc dos cafiços de blat anuals¹⁴.

Rodrigo Vidal recull una referència contemporània, de l'any 1829, segons la qual en aquest moment hi havia una capella al costat de les eres del Delme, que identifica amb el povet del mateix nom¹⁵. No sabem si era la única capella associada al poblat o en principi n'hi havia alguna de més directament vinculada.

⁹ Xavier Miranda, 2000, pàg. 110.
¹⁰ Honorio Garcia, 1950, pàg. 34; Flocel Sabaté, 1997a, pàg. 290-291; *Ibid.*, 1997b, pàg. 125.
¹¹ AHCTE, Calaix de Benifassà- 61.
¹² Albert Curto, 2001, pàg. 27 ss.
¹³ ACTo, Calaix de Benifassà, Refalgarí i Zafalfori- 29.
¹⁴ Joaquín Chavalera, 1805, pàg.112.
¹⁵ Rodrigo Vidal, 1998, pàg. 48.

LOCALITZACIÓ I DESCRIPCIÓ DEL DESPOBLAT

El poblat de Rafalgarí es localitza en un altiplà a una altitud de 1200 m situat a les vessants sudoccidentals i centrals dels Ports, excavades per les capçaleres de la xarxa hidrogràfica dels rius Matarranya al NE i Pena al SW. Està delimitat pels cims a l'est del Negrell (1344 m), al centre el tossal d'en Cervera (1347 m), a l'oest el del Rei i al nord el Boixet (1244 m), dins del terme municipal de la Sénia. El sector es troba delimitat a l'oest pel profund barranc de Patorrat i a l'est pel barranc del Racó de la Màxima.

La situació estratègica del poblat és òptima, ja que té un gran control visual del la major part del massís. Domina les zones properes de treball. Els plans del mas de l'Hostaler, del mas de Sorolla, del Corral de la Bassa, del mas Consolet fins al Corral del Quinto. El destorba únicament el tossal del Boixet. El nucli es troba envoltat per una cinglera, més pronunciada a l'oest, on es localitza el barranc de Patorrat, suavitzant-se cap al nord i l'est on es localitzen els plans mencionats. Per altra banda, l'accés al poblat pel sud és pla i suau.

Actualment es poden veure sobre el replà una sèrie d'estructures complexes en mal estat de conservació (parets, murs i marges) que caracteritzen el lloc. Estan envoltades i cobertes per una espessa vegetació, tant arbòria (pins negrals i rojals, ...) com arbustiva (boix, ginestera, heura, ...). Tot i així, es poden delimitar clarament varies zones. A l'extrem nord del sector es localitza el poblat, caracteritzat per una sèrie de murs a banda i banda d'un carrer central, de direcció NW-SE, que delimiten espais interns de forma

rectangular (habitatges). Les parets que tanquen aquests espais pel W i E assenyalen els límits de l'assentament, donant-li una forma rectangular amb els extrems NW-SE semicirculars. L'estat d'enrunament de les estructures, juntament amb la vegetació que les cobreix, impedeixen reconèixer clarament aquest espais interns, dificultant la delimitació d'estructures d'hàbitat així com el coneixement de les seves dimensions reals i de la seva distribució interna. La zona E del poblat es caracteritza per tenir espais petits, de 2 a 3 m d'amplada, envaïts per la vegetació i per gran quantitat de material enrunat. La zona W, al contrari, es caracteritza per espais més grans i oberts i per una bona delimitació externa; limita al S per un llarg mur de recorregut irregular i d'una gran amplada, compost per pedres calcàries de gran mesura, que guarden el poble per la zona més accessible. És interessant l'estructuració de les cases a partir d'un sol mur, rectilini a les zones oest i l'est i semicircular al NW i SE. Forma una tanca de delimitació del recinte amb un sol punt d'accés localitzat al SE.

La zona E, N i NW del poblat es troba definida per la cinglera, més suau a llevant i pronunciada cap a ponent. Per contra, les zones W i S són planes. És en aquest lloc on se situen tot un seguit d'estructures de difícil interpretació. Per una banda tenim una sèrie de murs paral·lels (4 en total) d'una gran amplada —d'uns 3 a 4 m—, compostos per l'acumulació desigual de pedres calcàries irregulars en el seu coronament, amb material de construcció d'argila (teules). La base, però, està ben disposta i definida. Aquests murs s'estenen al S de l'esplanada a mode de marges o tancats. Cap a llevant d'aquestes estructures es localitzen

Restes d'un dels masos que hi ha a les planes properes al poblat.

Detall d'una de les estances del poblat, amb murs de pedra en sec.

No sembla probable que hi visquessin en els moments de màxima expansió més de seixanta persones

altres murs més petits i irregulars i un mas, d'època més moderna, amb la teulada enrunada. Aquesta zona es troba repoblada amb pins plantats ara farà uns 30 anys, distribuïts inicialment entre els llocs on no hi ha estructures superficials.

A partir de les estructures conservades es dedueix que es tractava d'un assentament reduït, envoltat per una tanca que dibuixava una planta ovoide allargada. Aquesta tanca feia a la vegada de resguard de les inclemències climàtiques, especialment del fort vent de la zona, i de defensa. No l'hem de veure en cap cas, però, com una muralla fortificada en el sentit clàssic que es dóna a la paraula. Al NW, a la zona més protegida del poblat, es localitza l'era i una estructura amb murs de grans dimensions que podrien ser restes d'una capella o petita església. La resta d'estances són més o menys rectangulars, amb la façana oberta al carrer principal i les parts posteriors vinculades a la tanca exterior del poblat. No sembla probable que hi visquessin en els moments de màxima expansió més de seixanta persones. Fins i tot menys encara si es considera la possibilitat que algunes de les estances fossin tancats per al bestiar.

Pel costat E del poblat i de l'esplanada passa la pista forestal que comunica Fredes amb Beseit; aquesta comença al coll de la Creu, lloc per on passa la pista forestal que travessa de W a E la part central del massís i que comunica Fredes amb les casetes de Caro. A partir del coll de la Creu (1240 m), la pista discorre suaument per la zona alta de la serralada fins al poblat de Rafalgarí, on comença una petita baixada fins als plans del mas de Sorolla i del corral de la Bassa. Fins aquí, l'entorn es caracteritza, en general, per una vegetació arbòria amb pins rojals i negrals i arbustiva amb boixos. Als plans corresponen a bancals de terra de cultiu, actualment abandonats, amb una vegetació baixa d'herba i amb pins de repoblació.

ELS RECURSOS ECONÒMICS

La localització del territori de Rafalgarí a una alçada d'uns 1000 m i la mateixa orografia del terreny van determinar d'una forma considerable el tipus d'activitat econòmica que s'hi podia desenvolupar. Des d'un primer moment l'economia es basà principalment en l'explotació dels recursos agrícoles, ramaders i forestals. Aquesta característica influí en el poblament i l'organització del seu territori.

La documentació i les restes ens deixen entreveure que es tractava d'un poblament dispers característic de les zones de muntanya, amb un nucli petit i masos. Aquests, dedicats a l'explotació agrària i forestal, aprofitaven al màxim les petites esplanades de l'interior dels Ports. Els recursos econòmics dels seus habitants eren escassos, degut a la pressió fiscal que exercien els poders feudals sobre la població treballadora. El monestir de Benifassà, senyor feudal d'aquestes terres, exercia el control del lloc i dels seus habitants. Bé d'una manera directa amb la compra de terres o bé mitjançant el cobrament de rendes als diferents propietaris i camperols del seu terme. També eren benefactors de les rendes la seu de Tortosa, que rebia la meitat del delme.

L'agricultura

Les explotacions agrícoles anaven des de petits horts localitzats a les valls, a la vora de rius o fonts, fins a les propietats mitjanes de secà on es conreaven cereals, principalment blat i ordi. Els excedents d'aquests productes

Les explotacions agrícoles anaven des de petits horts localitzats a les valls, a la vora de rius o fonts, fins a les propietats mitjanes de secà

Els senyors feudals s'apropriaven dels excedents camperols i a la vegada controlaven i gravaven la transformació d'aquests en pa i altres productes de consum

proporcionaven les rendes exigides pels senyors, bé fos el monestir de Benifassà o el Bisbat de Tortosa. El delme i la tasca podien arribar a representar el 45% de tota la collita en els llocs de ple domini feudal¹⁶. Un exemple del repartiment de les rendes el tenim en una descripció feta per J. Chavalera. Desconeixem la data del moment del repartiment però segurament deuria ser molt similar per al moment que estem parlant. Diu així:

*"... se dividen los granos (...) del siguiente modo: en el trigo ante todo se saca el arriendo del granero, del que resta se saca el rediezmo a la medida, del que queda se hacen tres partes iguales y de ellas, las dos son del monasterio y la tercera parte se divide por mitad entre el Obispo y los cinco priores. Si acaso se pintase la primicia se sacaria después del rediezmo la cuarta parte para los curas de la Puebla, Bel, Bellestar y Bojar".*¹⁷

Els senyors feudals s'apropriaven d'aquests excedents camperols i a la vegada controlaven i gravaven la transformació d'aquests en pa i altres productes de consum. Ho feien mitjançant els molins, ja que obligava als habitants de la Tinença a moldre el gra als molins de la seua propietat:

*"... así los que recojan [el grano] en sus términos como también los que compran fuera para su mantenimiento (...) en el molino o molinos que el monasterio tiene en el río de Malgraner, vulgarmente llamado de Benifazá".*¹⁸

A la vegada també controlava els forns de pa que es construïen a cada poble, mantenint d'aquesta forma el monopoli i el control de tot el procés de producció d'un dels aliments principals.

Rafalgarí no era un nucli amb producció important de blat. Entre l'any 1374 i el 1376 hi va haver un període de males collites a la demarcació de Tortosa. En un intent desesperat de trobar solucions els consellers de la ciutat van acordar d'anar a inspeccionar les terres de Rafalgarí per a comprovar si podien ser utilitzades per al conreu del cereal, fet que demostra que en anterioritat aquesta activitat era puntual, reservada a la subsistència dels seus habitants i a les necessitats del monestir.¹⁹ El mateix passava amb altres pobles de la Tinença. Fins i tot moltes vegades s'utilitzava el recurs de comprar blat a Morella o a l'Aragó. Quan això passava els pagesos no s'estalviaven de pagar el cens corresponent al monestir, encara que el blat no fos produït dins de la seva jurisdicció. Tan forta era la pressió que es va anar imposant que els mateixos monjos es van veure obligats, dins del segle XVII, a rebaixar-la per petició dels representants municipals:

*Los vasallos de nuestros pueblos de la Puebla, Bellestar y Fredes pagaban y daban por molerles un cahiz de trigo cogido en la tenencia 6 almudes y del que bajaban de Morella o Aragon 4 almudes. Para evitar escrúpulos los gobernantes de estos pueblos suplicaron a este Sr. abad y comunidad que en lo sucesivo pagaran y se contentase el Monasterio con tomar 4 almudes de trigo por cada cahiz ya fuese cogido en la tenencia ya traído a ella, porque entrando el trigo en dicha nuestra tenencia ya es obligación de molerle a nuestros molinos como consta en las cartas pobla de población y en varios bandos publicados en pena de 30 sueldos...*²⁰

A més de cereal, el Monestir de Benifassà també pretenia assegurar-se altres productes agrícoles per tal d'abastar les seues necessitats

A més de cereal, el Monestir de Benifassà també pretenia assegurar-se altres productes agrícoles per tal d'abastar les seues necessitats. L'any 1392

¹⁶ Antoni Virgili, 1995, pàg. 45.

¹⁷ Joaquín Chavalera, 1805, pàg. 358.

¹⁸ *Ibid.*, 1805, pàg. 359.

¹⁹ Albert Curto, 1988, pàg. 71.

²⁰ Joaquín Chavalera, 1820, pàg. 253.

L'única zona de regadiu de certa importància en tota la Tinença, estava situada a la vall del Mangraner i s'allargava seguint el riu de la Sénia fins més avall del molí de l'Abat

obligava als veïns de la Pobla i el Mangraner a cultivar cadascú 5 peonades de vinya. En cas que no la plantessin havien de pagar al Monestir tots els anys en diners el producte de la mateixa²¹. Aquest fet representa la culminació de la feudalització del territori. Ja no era tan sols la propietat i el cobrament de rendes sinó que, a més a més, l'abadia tenia facultat per canviar els processos de treball amb l'objectiu de garantir al màxim la comercialització dels productes i la seva capitalització. Aquest procés d'implantació de nous conreus és detectat per Antoni Virgili en el moment del repartiment de les terres després de la conquesta de Tortosa.²²

Els altres productes conreats eren diverses classes de llegums, que també eren moltes per fer farines.

Les terres de regadiu eren escasses i quedaven reduïdes a petites hortes que produïen hortalisses destinades al consum familiar. L'única zona de regadiu de certa importància en tota la Tinença, estava situada a la vall del Mangraner i s'allargava seguint el riu de la Sénia fins més avall del molí de l'Abat. Amb tot, tots els pobles disposaven de petites zones vinculades a rierols o fonts. A Rafalgarí, el 1245, Joan Vives va vendre un hort a Joan Mediona. La mateixa transacció es va fer tres anys després entre aquest darrer i Peregrí Vilanova²³.

La ramaderia

Durant l'Edat Mitjana la ramaderia fou una de les principals fonts d'ingressos dels habitants dels Ports. L'abundància de pastures el convertia en un terreny ideal per al bestiar. Als ramats autòctons se'ls hi unien els transhumants, principalment ramaders aragonesos que portaven el seu bestiar en una peregrinació anual en busca de pastures. El territori de Rafalgarí es trobava situat en una cruïlla de lligallos que permetien el trànsit del bestiar des de les zones d'hivernada fins a les zones d'estiu. El monestir exercia un rigorós control dels tributs que sobre les pastures li havien estat concedits. En un document datat al segle XVI, i que hem d'interpretar tenint en compte la diferència de cronologia en relació al moment que ara treballem, deixava ben clar que:

Como Refalgarí no es lugar o Distrito de la Tenencia los vasallos estan obligados de pagar el herbaje y pagaran por cada cabeza 2, sean cerdos, bueyes, yeguas mulares.

Item los que quieran herbajar en el termino del Monasterio com también en el termino de Refalgarí así lanar como cabrio han de pagar 2 por 100 cabezas, cuyo herbaje se entiende des de el mes de abril hasta San Miguel de septiembre. I si están más tiempo los pueden despedir o que paguen el herbaje por el invierno, cuyo ganado criando en otras tierras y término de Refalgarí deben pagar al Monasterio la mitad del diezmo y la otra mitad a donde son, y la primicia.

Item todo lanar como cabrio que se hallare en el termino del monasterio y en tenencia y Refalgarí sin haber herbajado ni haber manifestado la entrada subiendo o bajando ya sean de la Plana, ya de Aragón o de las baylias de Cantavieja o Mosqueruela incurrirán en la pena de 7 cabezas de día y de noche 14 y entre dos luces 21, y esto se entiende por cada manada o señal que se hallare"²⁴

L'abundància de pastures el convertia en un terreny ideal per al bestiar

²¹ Joaquín Chavalera, 1820, pàg. 79.

²² Antoni Virgili, 1995, pàg. 45. *Ibid.*, 2001, pàg. 191 ss.

²³ Joaquín Chavalera, 1805, pàg. 110.

²⁴ Joaquín Chavalera, 1809, pàg. 439.

Part important del problema estava en la situació estratègica del poblat en relació a les principals vies pecuàries

Les pastures de Rafalgarí van ser motiu de moltes disputes entre el monestir de Benifassà, Tortosa i els demés pobles de la zona. L'any 1320, arran d'un plet entre el monestir i els pobles de la Sénia i Ulldecona, les autoritats sentenciaven que aquests dos municipis:

*(...)puden aparentar y abreviar sos Ganados en el lunar llanada de Rafalgarí, y en Pinar Pla, y en la Vall de Mangraner, y en la Vall del Fargar, y en sus pertenencias, que libre y pacíficamente aprovecharon de treinta y cuarenta años atrás y aún de tanto tiempo que no recuerda la memoria de los hombres”.*²⁵

Part important del problema estava en la situació estratègica del poblat en relació a les principals vies pecuàries, que ja hem comentat en altres ocasions. Aquestes vies eren les següents:

“Los ganados de mercaderes que entran y pasan por las tierras del monasterio y de los pueblos de su tránsito tienen los caminos destinados como siguen: Primeramente si pasan por Aragón a Cataluña o Cataluña a Aragón, tienen fitado el camino por el término de Rafalgarí, por la sierra o cordillera de Tresheres al campo de Pinar Plá y traviesan o pasan el camino que va a Rafalgarí, y de aquí siguen las fitas hasta el Tosal del Rey y siguen las fitas que salen del termino de Rafalgarí. Item. Si salen de Aragón para el Reino de Valencia pasando por el termino de Rafalgarí, tienen entrado y camino fitado. Si salen del termino de Beceite yendo por el camino general hasta Rafalgarí y a Rafalgarí va al collado de tres Heres y de aquí al campo den Roda, de aquí al collado de Pinar Plá. Allí parten dos caminos el uno va por la sierra de Trencaaladres y va als Comuns y de allí al coll de Andreu y de allí al Boxar. El otro camino que parte del collado de PP va a Trencaaladres y de aquí traviesa la hoya de Fredes y va a la Foradada y de aquí al Coll de Sacanella.... Si de allí donde se dividen los términos de la Puebla y Bellestar quieren ir a Cataluña, tienen camino por el mismo río hasta el Portillo de na Dolza, aquí dejando el río y la umbría tienen camino por la solanas hasta la sierra Forcall de Benifazá sobre el río, por el río hasta la cueva del Ferré, de aquí suben al camino público de la Cenía hasta el puente del Mangraner y prosigue el camino público hasta el molino subirano o del Abad, pasan por arriba al dicho molino al llano de la cueva de Marta y de aquí por el camino suben a gravet de Benifazá o hasta Rocacorba...”

Els recursos forestals

Quasi les dues tercers parts del terme de Rafalgarí estaven constituïdes per importants masses forestals que al llarg dels segles han estat explotades per a diferents usos particulars dels camperols, del monestir o dels ciutadans de Tortosa: llenya, construcció, forns, clots de pega... També la ciutat de Tortosa en feia un aprofitament industrial: fabricació de vaixells, construcció, barriques, pont de barques, etc. Aquests boscos, per estar situats dins del terme general de la ciutat, li suposaven uns notables ingressos gràcies al control que en feia de la seva explotació. Per tal de portar a terme aquesta tasca es van publicar un seguit d'establiments que regulaven la tala de fusta, el mètode, el període de tala i l'ús que es podia fer d'aquesta. El primer establiment documentat correspon a l'any 1347. En aquests van quedar establerts per un període de 20 i es van anar renovant a partir d'aquell moment. L'aprofitament d'aquestes boscos, principalment de carrasca i pi, suposava una part important dels ingressos de moltes famílies de bosquerols i rossegadors. Alguns d'aquests s'arriscaven a contravenir la norma i a ésser detinguts i empresonats pels vedalers del Port, encarregats de la vigilància en nom de la universitat de Tortosa. Podem citar exemples

L'aprofitament d'aquestes boscos, principalment de carrasca i pi, suposava una part important dels ingressos de moltes famílies de bosquerols i rossegadors

²⁵ Enric Bayerri, 1951, pàg. 74.

BIBLIOGRAFIA

- ARNAU I LÓPEZ, E. (1997): Ocupació i reorganització del territori a les comarques del Baix Ebre i del Montsià arran de la conquesta cristiana (segona meitat del s. XII - inici del s. XIV), 1ª part, dins *Rails, Butlletí del Centre d'Estudis d'Ulldecona*, 10, pàg. 46-70.
- BAYERRI, E. (1951): *Llibre de privilegis de la vila d'Ulldecona*, Tortosa.
- BONET, M. (1999): Tensions entre les fronteres feudals al Montsià medieval i la incidència de Tortosa, dins *Recerca*, 3, pàg. 127-144.
- COROMINES, Joan (1965): *Estudis de toponímia catalana* (dos volums). Barcelona. Barcino.
- CURTO, A. (1988): *La intervenció municipal en l'abastament de blat d'una ciutat catalana: Tortosa, segle XIV*. Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuanca.
- CHAVALLERA, J. (1805): Índice de todos los documentos que existen en el archivo del real monasterio de Nuestra Señora de Benifazá (còpia manuscrita de José Arasa 1934). Arxiu de l'Observatori de l'Ebre.
- GISBERT, M. J.; CHAVALLERA, J. (1820): *Anales del Monasterio de Nuestra Señora de Benifazá*, (còpia manuscrita de José Arasa 1934). Arxiu de l'Observatori de l'Ebre.
- GUINOT, Enric (1995): *Els límits del regne. El procés de formació territorial del País Valencià medieval (1238-1500)*. València, Edicions Alfons el Magnànim. Col·lecció Politécnica, 58.
- MIRANDA ESTRAMPES, Xavier (2000): Conflictes territorials als Ports durant els segles XIII i XIV, dins *Recerca*, 4, pàg. 105-136.
- MUÑOZ I SEBASTIÀ, J. H. (2001): Els arrendaments del proveïment de neu a la ciutat de Tortosa en el primer terç del segle XVII, dins *Recerca*, 5, pàg. 53-66.
- SABATÉ I CURULL, Flocel (1997a): *El territori de la Catalunya medieval. Percepció de l'espai i divisió territorial al llarg de l'Edat Mitjana*. Barcelona, Rafael Dalmau.
- SABATÉ I CURULL, Flocel (1997b): El veguer i la vegueria de Tortosa i de la Ribera d'Ebre al segle XIV, dins *Recerca*, 2, pàg. 113-151.
- SELMA, Sergi (1993): Conquesta feudal i creació de monopòlis de renda al País Valencià, dins *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, juliol-setembre, pàg. 333-355.
- TEJEDOR TELLO, Pedro (1935): *Apuntes para la historia de Beceite*. Ajuntament de Beseit.
- VIDAL, Rodrigo (1998): *Benifasar visto desde los manuales notariales de la Sénia*. La Sénia, Víctor Taller-Gràfic.
- VIRGILI, Antoni (1995): Conquesta i feudalització de la regió de Tortosa 1148-1200, dins *Recerca* 93. Tortosa.
- VIRGILI, Antoni (2001): *Ad Detrimentum Yspanie. La conquesta de Turtusa i la formació de la societat feudal (1148-1200)*. Universitat Autònoma de Barcelona - Universitat de València.

concrets, encara que tardans en relació a la cronologia en què ens movem. L'any 1567 els procuradors inicien un procés contra Pere Balle, serrador francès, per tallar fusta "en lo Port dins el terme de Tortosa a la partida de Rafalgari" sense tenir llicència. De la mateixa manera, tenim l'any 1599 una referència a que els procuradors de la ciutat reben informació sobre uns bosquerols que estaven tallant al Prat de Rovera, també dins del terme de Rafalgari²⁶. La majoria d'aquests bosquerols que apareixen als processos criminals que s'instrueixen són veïns de les poblacions més properes al Port. Així, rossegadors de la Sénia, Mas de Barberans, Tortosa, Ulldecona, i de la Tinença de Benifassà, etc. són detinguts per les autoritats de la ciutat de Tortosa en el seu afany per controlar, amb la concessió de llicències, l'explotació de la fusta.

L'aigua

La captació i el tipus de proveïment d'aigua per a un assentament o nucli humà és primordial, per la qual cosa el primer que s'observa a l'hora de fer una prospecció del lloc són les restes d'aljub, cocó o pou. No hem pogut trobar, dins del recinte urbà, cap cisterna o pou per l'aprovisionament d'aigua per part dels habitants del poblat, per la qual cosa pensem que es realitzaria en el pou del corral de la Bassa localitzat a uns 150 m al N del poblat. En els plans llaurats situats al nord i est es localitzen igualment dos pous més, el de Sorolla i el cocó de l'Hostaler, a través dels quals el proveïment d'aigua per al bestiar el tindrien solucionat. Cal anotar en aquest sentit que la zona o vessant NW dels Ports és rica en afloraments d'aigua.

Altres explotacions

A banda de les activitats econòmiques enunciades, es té constància d'altres més singulars que deuriem ser practicades per grups familiars que s'especialitzaven o bé per herència, o bé en funció de necessitats temporals. Són els casos dels clots de pega, dels forns de calç, fabricació del vidre o explotació de les mines i les neveres entre altres. Per a la majoria d'aquestes activitats, però, les referències que en tenim són modernes. Albert Curto diu que, en general per als Ports, manquen notícies a l'existència de neveres anteriorment al segle XVI.²⁷ Resulta interessant encara que ultrapassi els límits del nostre treball la referència a la construcció d'un forn de vidre per part del monestir a principis del segle XVII, dirigida pel mestre Luis Pernia, biscaí. Aquest forn deixava de lloguer 48 lliures i 24 dotzenes de peces de vidre, però "Solo estuvo corriente unos 25 años pues el año 1630 ya no se trabajaba ni se ha trabajado mas". La causa del tancament del forn degué ser que es va considerar negatiu per als boscos de la zona i no per la dificultat en l'extracció del mineral, la baixa rendibilitat del procés o l'esgotament dels recursos, tal i com es desprèn dels testimonis de l'època: "Ahora podían cocer muchas fábricas de vidrio y cristal en nuestro término de Refalgari y en vez de perjuicio a los montes como lo atribuyen falsamente, sería de utilidad para ellos porque evitarían quemar consumiendo la leña nuestra que no tiene consumo en dichos montes y se criarían mas árboles".²⁸

²⁶ AHCTE., Calaix Ports, núm. 31; Calaix Benifassà, núm. 41.

²⁷ Albert Curto, 2001, pàg. 46; Hilari Muñoz, 2001, pàg. 53-66.

²⁸ Joaquín Chavalera, 1820, pàg. 198.